

УДК 343.214

Л.О. МОСТЕПАНЮК, канд. юрид. наук,
доц., Національна академія внутрішніх справ

ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ В САНКЦІЯХ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВИХ НОРМ

Ключові слова: покарання, санкція, позбавлення волі, штраф, гуманізація

Застосування штрафу як одного з основних видів покарання часом має беззаперечні переваги у порівнянні позбавленням волі на певний строк. Про можливість більш широкого застосування штрафу в науковій літературі йшлося неодноразово [1, с.10; 2, с.15; 3, с.14; 4, с.104–105]. Так, не секрет, що застосування позбавлення волі в багатьох випадках не є адекватним до суспільної небезпеки скоєного злочину, часто при призначенні покарання не враховується соціальна характеристика особи та обставини вчинення злочину, можливості соціального збереження злочинця та призначення альтернативного виду покарання.

Можна навести безліч аргументів на користь незастосування покарання у вигляді позбавлення волі, а саме:

- економічні збитки, завдані державі, засудженим не компенсуються, оскільки він фізично позбавлений можливості заробити кошти та це зробити, перебуваючи у виправній установі;

- зростають видатки держави та утримання установ позбавлення волі;

- у засудженого втрачаються зв'язки з родиною, суспільством, натомість розвивається тюремна субкультура, яка в майбутньому може стати причиною рецидивної злочинності чи антисоціальної поведінки;

- при перебуванні в місцях позбавлення волі протягом тривалого часу засуджені частково втрачають професійні навички;

- у засудженого формується психічні відхилення;

- втрачається здоров'я та розвиваються інфекційні хвороби;

- після звільнення особи з місць позбавлення волі засудженій особі складно працевлаштуватися [5].

Як свого часу зазначав М.Й. Коржанський, у вітчизняному кримінальному законодавстві штраф як вид покарання застосовується невинувато рідко, що він не може бути ефективним [6, с.260]. Штраф, як основний вид покарання, станом на 01.01.2008 р. передбачався в 255 санкціях, що становило 17,53 % від загальної кількості санкцій в Кримінальному кодексі України (далі – КК). У порівнянні з КК УРСР 1960 р. цей показник майже не змінився – 140 санкцій (17,18 % від загальної кількості санкцій в КК 1960 р.) передбачало покарання у вигляді штрафу. На сьогодні, після прийняття 15.11.2011 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України до гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», кількість санкцій, які передбачають покарання у виді штрафу, зросла на 62 одиниці і становить 317 санкцій, або 21,79 % від загальної кількості кримінально-правових санкцій.

Але питання про збільшення практичного призначення покарання у виді штрафу залишається відкритим. Так, за даними судової статистики, не дивлячись на постійні роз'яснення щодо необхідності поступового збільшення випадків застосування штрафу як основного виду кримінального покарання, його кількість поступово зменшується [7]. Так, у 2008 р. до штрафу як основного виду покарання було засуджено 21964 особи, що становить 14,96 % від загальної кількості призначеного покарання, у 2009 р. – 21487 (14,68 %), у 2010 р. – 25095 (14,87 %), у 2011 р. – 21721 (14,07 %), у 2012 р. – 23651 (14,52 %).

Порівняно невеликий відсоток засуджених до штрафу та поступове зменшення питомої ваги його застосування можна пояснити, в тому числі, тим фактом, що значна кількість осіб, які вчиняють злочини, не мають постій-

ного доходу, місця роботи, належного фінансового забезпечення і саме тому до таких категорій осіб об'єктивно не може застосовуватися вказаний вид покарання. Крім того, не варто забувати про нову редакцію ст.53 КК, що встановлює значно вищий кількісний розмір штрафу. Все це сприяє поширенню тенденції, яка спостерігається в державі.

Натомість, кількість осіб, до яких застосовується покарання у вигляді позбавлення волі, збільшується: у 2008 р. до позбавлення волі було засуджено 32895 осіб, що становить 22,4 % від загальної кількості призначеного покарання, у 2009 р. – 35500 (24,25 %), у 2010 р. – 40819 (24,19 %), у 2011 р. – 44201 (28,64 %), у 2012 р. – 42938 (26,36 %). Але дивує інше – у період 2009–2010 рр. питома вага осіб, до яких застосовувалося позбавлення волі на невеликий термін (до 2 років, що передбачається в санкціях за вчинення злочинів невеликої тяжкості), була досить помітною у загальній структурі призначеного покарання. Так, у 2009 р. до позбавлення волі строком до 2 років було засуджено 8439 осіб або 5,77 % від загальної кількості засуджених, у 2010 р. – 8439 осіб, що так само становило 5,77 %. І це відбувалося до значного збільшення розміру штрафу у зв'язку зі вступом в дію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України до гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності»! Питання, чому суди не застосовували штрафи, громадські роботи та інші альтернативні види покарання, що можуть призначатися за вчинення злочинів невеликої чи середньої тяжкості, не знаходить логічної та обґрунтованої відповіді.

Разом із тим, тенденції щодо розширення сфери застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, заслуговують лише позитивного схвалення, адже це викликано потребою гуманізації кримінальної відповідальності шляхом зменшення кількості судимих осіб і осіб, які позбавлятимуться волі. Отже, наявність у Верховній Раді України законопроектів

щодо гуманізації кримінальної відповідальності і розширення сфери застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, свідчить про правильні кроки законодавця стосовно реформування кримінальної юстиції. Але, на жаль, не всі законопроекти «мають право на життя».

Так, законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо деяких злочинів, які караються штрафами)» із реєстр. № 2677 від 02.04.2013 р., передбачається внесення змін до КК щодо заміни покарання у вигляді позбавлення волі стягненням у вигляді штрафу. На думку його розробників, реалізація поданих змін призведе до зменшення кількості арештованих осіб, які утримуватимуться в умовах, що принижують їх честь та гідність та, крім цього, відбудеться значна економія державних коштів (понад 900 млн. грн.) за рахунок зменшення видатків на утримання установ виконання покарань (через зменшення кількості покарань у вигляді арешту і обмеження волі) та з'являться додаткові надходження до Державного бюджету (біля 1400 млн. грн.) [5].

За даними Державної пенітенціарної служби України, в установах виконання покарань станом на 01.01.2013 р. знаходиться 116973 особи (чоловіків – 108734, жінок – 7040, неповнолітніх – 1 199), на утримання яких у Державному бюджеті на 2013 рік передбачено 2717674,7 тис. грн. Разом із тим, понад 40 тисячам особам (із яких 2,5 тисячі жінок та 59 неповнолітніх) покарання у вигляді позбавлення волі, у разі прийняття аналізованого законопроекту, можна замінити покаранням у вигляді штрафу. Сума надходжень до Державного бюджету від такої заміни становитиме 1421173,6 тис. грн. (при застосуванні найнижчого розміру штрафу). Одночасно, прямі витрати з Державного бюджету на утримання даних осіб в установах виконання покарань скоротяться на 35 % (951186,15 тис. грн.) [5].

Як було зазначено вище, при загальній позитивній тенденції вказаних процесів щодо

гуманізації кримінальної відповідальності, наданий законопроект не може бути прийнятим, так як суперечить багатьом принципам кримінального права і кримінальної відповідальності, побудований з порушенням правил логіки та законодавчої техніки. Так, законопроектом пропонується запровадження безальтернативних абсолютно визначених кримінально-правових санкцій, що повністю суперечить принципу індивідуалізації покарання, сприяє неврахуванню ступеня тяжкості і характеру суспільної небезпеки злочину. Відомо, що наявність альтернативних, та ще й відносно визначених кримінально-правових санкцій лише позитивно відображається на призначенні покарання винним особам. Отже, зменшення видів покарання в альтернативних санкціях і зведення їх фактично до одного покарання у виді штрафу суперечитиме принципу індивідуалізації покарання.

Крім того, у законопроекті спостерігається необґрунтована співзаміна видів покарання, побудована з порушенням законів логіки. Наприклад, санкція чинної ч.4 ст.158 КК передбачає покарання у виді обмеження волі до 3 років або позбавлення волі до 3 років. Законопроект пропонується запровадження в даній нормі покарання у виді штрафу в розмірі 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян [8]. В той же час, ч.5 даної статті на сьогодні передбачає покарання у виді обмеження волі до 2 років, а законопроект пропонує запровадити покарання у виді штрафу в розмірі 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. А ч.10 ст.158 КК передбачає покарання у виді обмеження волі до 5 років або позбавлення волі до 3 років. Законопроект пропонується запровадження в даній нормі покарання у виді штрафу в розмірі 700 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Виникає цілком обґрунтоване питання – чому спостерігається така невідповідність між існуючими розмірами покарання у виді обмеження волі і пропонованим штрафом? Дана законодавча ініціатива аж ніяк не гово-

рить про правильність і доцільність її практичної реалізації!

Неодноразово в науковій літературі та дисертаційних дослідженнях вказувалося на встановлення логічно обґрунтованих моделей типових санкцій, в яких для всіх видів основних покарань пропонувався градація за ступенями суворості. Н.А. Орловська наводить так звані «ступені» для практично всіх видів покарання. У зв'язку з тим, що розміри штрафу вона аналізувала до прийняття Верховною Радою України 15.11.2011 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України до гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності», ми наведемо їх для розуміння пропонованого принципу конструювання кримінально-правових санкцій. Прочитуємо, що за умови розуміння штрафу як основного виду покарання, дослідниця пропонує передбачити 4 його ступені суворості: від 500 тис. до 1 тис., від 1 тис. до 2 тис., від 2 тис. до 3 тис., від 3 до 5 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Для позбавлення волі на визначений термін авторка пропонує встановити 6 ступенів: від 1 до 3 років, від 3 до 5 років, від 5 до 8 років, від 8 до 10 років, від 10 до 13 років, від 13 до 15 років, а для позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських та виправних робіт, арешту, обмеження волі можуть бути передбачені 2 ступеня суворості – від нижньої межі до половини строку та від половини строку до верхньої межі [9, с.584].

Виходячи з вищевикладеного, Н.А. Орловською пропонувалися наступні моделі типових санкцій:

1. Категорія «Злочини невеликої тяжкості»:
 - а) перша підкатегорія – типова санкція повинна включати позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, штраф, виправні роботи (розміри всіх покарань відповідають 1 ступеню суворості);
 - б) друга підкатегорія – типова санкція повинна включати позбавлення права обіймати

певні посади або займатися певною діяльністю (2 ступінь), громадські роботи (2 ступінь), штраф (2 ступінь), виправні роботи (2 ступінь), арешт (1 ступінь);

2. Категорія «Злочини середньої тяжкості»:

а) перша підкатегорія – типова санкція включає штраф (3 ступінь), арешт (2 ступінь), обмеження волі (1 ступінь), позбавлення волі на визначений строк (1 ступінь);

б) друга підкатегорія – типова санкція включає штраф (4 ступінь), обмеження волі (2 ступінь), позбавлення волі на визначений строк (2 ступінь);

3. Категорія «Тяжкі злочини»:

а) перша підкатегорія – типова санкція включає позбавлення волі на визначений термін (3 ступінь);

б) друга підкатегорія – типова санкція включає позбавлення волі на визначений строк (4 ступінь);

4. Категорія «Особливо тяжкі злочини»:

а) перша підкатегорія – типова санкція включає позбавлення волі на визначений термін (5 ступінь);

б) друга підкатегорія – типова санкція включає позбавлення волі на визначений строк (6 ступінь), довічне позбавлення волі [9, с.585–586].

На нашу думку, вказана пропозиція заслуговує на підтримку і повинна подібним чином стосуватися абсолютно всіх законопроектів, що стосуються зміни кримінально-правових санкцій у чинному КК. Це лише сприятиме приведенню кримінально-правових санкцій у належний вид та вирішенню питання про їх логічне обґрунтування.

Таким чином, наявність подібних законопроектів лише позитивно буде відображатися на розвитку науки кримінального права, вдосконалення норм чинного КК, сприятиме гуманізації кримінальної відповідальності та зниженню офіційно визнаного рівня криміналізації суспільства лише за умови чіткого, правильного і логічно обумовленого їх розроблення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мостепанюк Л. О. Теоретико-прикладні аспекти застосування деяких видів покарання / Л. О. Мостепанюк // Іменем закону : науковий вісник. – 2008. – № 1. – С. 9–12.

2. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Попрас. – Х., 2008. – 20 с.

3. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Філей. – Л., 2006. – 18 с.

4. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – 243 с.

5. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо деяких злочинів, які караються штрафами)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2_5_1_J?ses=10008&num_s=2&num=2677&date1=&date2=&name_zp=&out_type=&id.

6. Коржанський М. Й. Санкції у кримінальному законодавстві України / М. Й. Коржанський, Р. В. Щупаківський // Науковий вісник Дніпропетровськ. юрид. акад. – 2004. – № 1 (14). – С. 259–262.

7. Аналіз стану злочинності. Структура видів покарання, призначених засудженим особам (за вироками, що набрали законної сили) (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.court.gov.ua/sudova_statystyka.

8. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо деяких злочинів, які караються штрафами)» : від 02.04.2013 р., реєстр. № 2677 [Електрон-

ний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46377.

9. Орловская Н. А. Основания и принци-

пы построения уголовно-правовых санкций : монография / Н. А. Орловская. – Одеса : Юрид. л-ра, 2011. – 624 с.

Мостепанюк Л. О. Покарання та його удосконалення в санкціях кримінально-правових норм / Л. О. Мостепанюк // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 412–416 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_69.pdf

Досліджено питання удосконалення деяких видів покарань. Аргументовано необхідність розширення застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Здійснено аналіз законопроекту щодо розширення кількості санкцій, які передбачають покарання у вигляді штрафу та визначено його недоліки. Обґрунтовано доцільність запровадження градації покарань за ступенем суворості.

Мостепанюк Л.А. Наказание и его усовершенствование в санкциях уголовно-правовых норм

Исследованы вопросы усовершенствования некоторых видов наказания. Аргументирована необходимость расширения применения наказаний, не связанных с лишением свободы. Выполнен анализ законопроекта относительно расширения количества санкций, которые предусматривают наказание в виде штрафа и определено его недостатки. Обоснована целесообразность внедрения градации наказаний по степени суровости.

Mostepanuk L.A. Punishment and Its Improvement in the Sanctions of Criminal Law

The question of improving certain types of sentences investigated. The necessity extension of punishment other than imprisonment argues. The analysis of the bill to expand sanctions involving punishment of a fine and defined its shortcomings Completed. The necessity of introducing gradations of punishment according to the degree of severity justified.